

TURIZM TARAWLARINIŇ ILIMIY TIYKARLARINIŇ ÚYRENILIWI

Eshiniyazov Berdiniyaz Ańsatbay uli

Saliyev Erkin Polatbay uli

Egamberdiev Farrux Baxtiyarovich

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika institutı

E-mail: berdiniyaz.eshiniyazov@mail.ru

ANNOTACIYA

Búgingi kúnge kelib jáhände turizimniń júzden artıq túrleri hám tarawları bar bolıp, kelejekte onıń jańa túrleri payda bolıwı múmkin. Sonıń ushın da olardı gruppalarǵa ajratıw, klasifikacialaw áhmiyetli másele bolıp tabıladı. Sonı da aytıp ótıw kerek, onıń bársheni qanaatlandıratuǵın, ulıwma qabıl etilgen klassifikaciyanı jaratıw qıyın másele.

Gilt sózler: turizm, turizm geografıyası, taksonomika, ishki turizm, xalıqaralıq turizm.

Turizimniń ilimiy-teoriyalıq máseleleri menen shuǵıllanǵan bir qatar ilimpazlar tárepinen túrlishe jantasıwdaǵı klassifikaciyalardı ushıratıw múmkin. Turizm túrleriniń funktsional klassifikaciyası sayaxat maqseti menen belgilenedi.

Turizm klassifikatsiyası turizm iskerliginiń taksonomikalıq tiykarlarına qaray tiplerge, kategoriyalarǵa, túrleri hám kórinislerge ajratıladı. Soǵan kóre, bazı alımlar pikirinshe, turizm óziniń ulıwmalıq qásiyetleri hám funkciyalarına qaray úsh tipke ajratıladı; 1. Emleniw, 2. Den sawlıqtı tiklew-sport, 3. Tanısıw turizmi (Erdavletov-2000). Házirgi zamanda turizmdi klassifikatsiyalawda eń dáslep onıń tiykarǵı tıp mánisin ashıp beretuǵın belgilerdi anıqlaw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. M.R.Usmanovtıń pikirinshe turizimniń tıp mánisin geografıyalıq belgiler, turistik aǵımlardıń baǵdarı, maqseti, qarjı menen támiyinlengenligi, háreketleniwi, jaylasıwı, turistler sanı, shólkemlestirilgen hám huqıqıy tiykarlar ashıp beredi (M.R.Usmanov-2020). Ol turizimni geografıyalıq belgileri boyınsha 2 túрге ajratadı. Bular tómendegishe;

-ishki turizm;

-xalqaraliq turizm.

Ishki turizm- ózi jasap atrǵan mámleket shegarası aymaǵında turaqlı jasawshı xalqtıń waqıtshalıq barıwshı aymaqta (is haqı tólenetuǵın iskerliksiz) turistikaliq maqsetlerde sayaxat qılıwına aytıladı. Bunday turistler ushın viza kerek bolmaydı, olar ózleriniń milliy pulınan paydalanadı. Ishki turizm milliy turistik resurslardan únemli paydalanıw, turizm industriyası hám infratúzilmesin rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Keyingi jıllarda xalıq aralıq turizm menen ishki turizm arasında bir-birine jaqınlasıw júz berip atır. 1985-jılı iyun ayında Evropa mámleketleriniń bir toparı Niderlandiya, Belgiya, Germaniya, Fransiya, Lyuksenburg, Italiya sıyaqlı mámleketlerdiń húkimet basshıları **Shengen** bitimine qol qoydı. Keyingi jıllarda Evropa mámleketleriniń kópshiligi birden-bir pul birligine «Evro»ǵa ótti. Bul bolsa, bul mámleketlerdiń barlıǵında pul, tovar hám turistlerdiń erkin háreket qılıw múmkinshiligin beredi. Bul mámleketlerde birden-bir viza siyasatı ámelge asırıldı. Bul bolsa Evropaǵa turistler aǵımınıń kóbirek keliwine hám olardıń viza ushın artıqsha qarjı hám waqıt sarplamawına imkaniyat beredi.

Dúnyadaǵı saparlardıń 80-90 procenti ishki turizm úlesine tuwrı keledi. Oǵan ketip atırǵan qárejetler xalıq aralıq turizm qárejetlerinen 5-10 ese kóbirek bolıp tabıladı. Ásirese, ol AQSHda belgili bolıp esaplanadı (I.Tuxliyev, G'.X. Qudratov, M.Q. Pardayev. Turizmni rejalashtirish-b22).

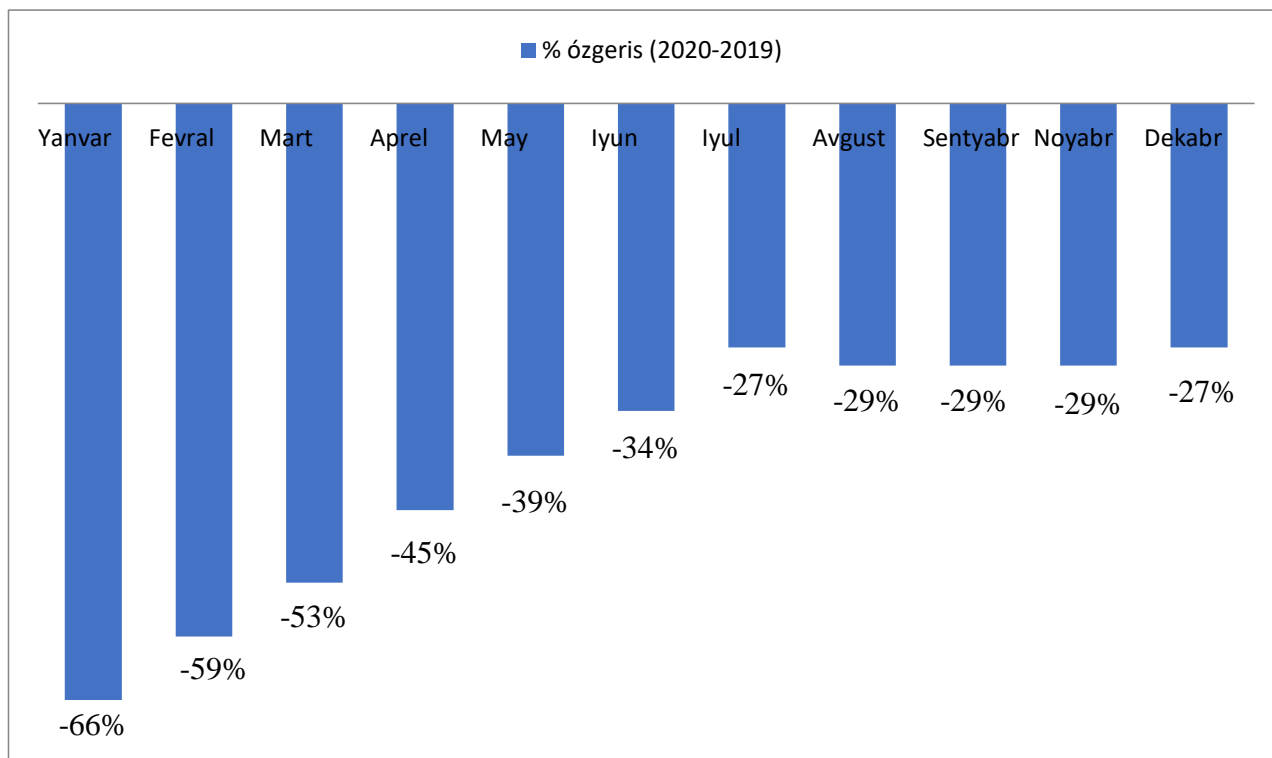
Xalqaraliq turizm- Turistlerdiń bir mámleketden basqa bir mámleketke barıp, ol jerdegi tariyxıy, mádeniy obyektlar menen tanısıw, kóriw, dem alıw, emleniw hám taǵıda basqa maqsetler menen sayaxat etiwı. Shet el mámleketlerge pul islep keliw ushın barıw turizmge kirmeydi. Eger turist bir mámleketten ekinshi mámlekette keminde 24 saat tursa, bunday adamlar turist bolıp esaplanadı.

Xalıq aralıq turizmde qatnasıwshı turistlerdiń 65 procenti Evropa mámleketlerine, 20 procenti Amerikaǵa, al 15 procenti bolsa basqa mámleketler úlesine tuwrı keledi.¹

Shet ellik turistlerdiń turizm xızmetlerinen paydalanıwı turist qabıl etken mámleketke valyuta túsimleriniń artıwına alıp keledi. Sonıń ushın xalıq aralıq turizm aktiv turizm dep ataladı. Sonıń menen birge turistlerdi eksport etiwshi mámleketlerde puldıń bir bólegi turistler menen birge shıǵıp ketedi. Sol sebepli tek turistlerdi eksport etiwshi mámleketlerdegi turizm passiv turizm dep ataladı.

COVID-19 pandemiyasınıń xalqaraliq turizmge tásiri boyınsha regionallıq hám globalıq kólemdegi maǵlıwmatlar toplamı, sonıń menen birge, COVID-19 krizisiniń 2020-jılı 2019-jılǵa salıstrǵanda turizmge ekonomikalıq tásirin bahalaw.

¹ Tuxliyev I., Qudratov G'.X., Pardayev M.Q. Turizmni rejalashtirish. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'рта maxsus tálim vazirligi, Samarqand iqtisodiyot va sevis instituti. - T.: Iqtisod-moliya, 2010. - 260 bet.

Xalqaraliq turizm shólkemi (UNWTO) maǵlıwmatlari.

Turistik aǵımlardıń baǵdarı boyınsha turizm “kiriwshi” hám “shıǵıwshi” bolıp bólinedi. Kóplegen rawajlanǵan mámleketlerde turizm turaqlı túrde rawajlanadı, “ishki” hám “sırtqı” turizm tarawında teńsalmaqlılıq saqlanadı.¹

-Kiriwshi turizm - iskerligi tólenbeytuǵın turistik maqsetlerde turaqlı jasamaytuǵın shaxslardıń basqa mámleket aymaǵına barıwı, sayaxatı esaplanadı.

-Shıǵıwshi turizm - bir mámleket aymaǵında turaqlı jasawshı shaxstıń basqa mámleketke sayaxatı, saparı esaplanadı.

Turizm maxseti boyınsha tówendegi túrlerge bólinedi:

- rekreaciya;
- emleniw hám dem alıw;
- kóriw (ekskursiya);
- isbilermenlik (jumıs maqsetinde);
- ilmiy;
- sport hám dem alıw;
- zıyarat etiw;
- ekoturizm
- ekzotik h.t.b.²

Rekreaciyalıq turizm- bul insanniń fizikalıq hám psixikalıq kúshin qayta tiklew ushin zárúr bolǵan, dem alıw maqsetinde bos waqıtlarında sayaxat etiwı. Dúnyanıń

¹ Iskenderov A.B., Uzaqbaev Q.K., Sharibaev A.M., Djanabaev I.B. “Turizm hám rekreaciyalıq geografiya” páninen oqıw-metodikalıq qollanba. Nókis- 2009, 128 bet.

² Usmanov M.R. Turizm geografiyasi: o‘quv qo‘llanma. —Samarqand, «SamDU», 2020. 281 b

kóplegen mámleketleri ushın turizmniń bul túri eń keń tarqalǵan hám ǵalabalıq bolıp esaplanadı.

Rekreaciya termini latinsha “recreatio” – “tiklew” mánisin, francuzsha “recreation” – “bos waqıt”, “kewil ashıw”, “dem alıw”, “xizmetti úyreniw”, “jumıstan shalǵıw” mánislerin ańlatadı.¹

Rekreaciyalıq turizmniń tiykarǵı maqseti tábiyatda dem alıw bolıp esaplanadı hám ol belgili bir tanısıw maqsetlerdi de óz ishine aladı. Bunday turizm sayahat turizminiń bir kórinisi sıpatında, aktiv hám passiv bolıwı múmkin. Aktiv túrine tiykarınan piyada júriw, atta yaki túyede júriw, alpinizm, suw hám taw sayahatlarınıń kópshilik túrleri (kanoe, baydarko, plotlarda júziw hám t.b) kiredi. Rekreasiyalıq turizmniń passiv passiv formalarına bolsa lagerlerde dem alıw, seyil qılıw, tábiyat qoynında awqatlanıwlar kiredi.

1992-jılda Rossiya xalqaralıq turizm akademiyasında V.S.Preobrajenskiy, Yu.A.Vedenin, I.V.Zorin, V.A.Kvartolnoy, 1963-1975-jıllarda házirgi Rossiya Ilimler Akademiyası geografiya institutı qánigeleri (V.S.Preobrajenskiy, Yu.A.Vedenin, I.V.Zorin, V.N.Lexonov, L.I.Muxina, L.S.Filippovich hám basqalar) tárepinen “Rekreaciyalıq geografiyanıń teoriyalıq tiykarları” dep atalǵan qollanba tayarlandı hám bul qollanbada keyingi usı sıyaqlı izertlewler ushın tiykar sıpatında xizmet etti.²

Jámıyettiń rekreaciyalıq zárúrligi – sociallıq-mádeniy hám sociallıq- miynet qábiletleriniń qayta tikleniwiniń ápiwayı hám eń keń túri bolıp tabıladı. Dem alıwshılardıń rekreaciyalıq xizmeti bolsa – insanniń ruwxıy, intellektual quwatınıń artıwı, aǵartıwshılıq, fizikalıq, ruwxıyat tetikligin táminlewdegi zázúrliginiń táminleniwindegi xizmet baǵdarınan ibarat.

Emleniw hám dem alıw- Bul túrdegi turizm jeke xarakterge iye bolıp, kóp jaǵdaylarda turistler óz salamatlıǵın qayta tiklew, yaǵnıy emleniw ushın bir mámleketten ekinshi mámleketke baradı. Emleniw turizminiń múddeti kóp jaǵdaylarda 24-29 kúndi quraydı.

Ekoturizm- Bul jámıyetlik juwapkershilikli hám ekologiyalıq turaqlı rawajlanıwdı, tábiyiy hám mádeniy miyrastı saqlawdı támiynlewshi iskerlik bolıp, biologiyalıq kóp túrlilik hámde jergilikli xalıq arasındaǵı sinergetikalıq múnásibetlerge tiykarlangan, tábiyatqa sayahat qılıwdı kózde tutıwshı, turizmniń mol dáramatlı innovatsiyalıq baǵdarı bolıp esaplanadı.

Ekoturizmniń maqseti — házirgi hám kelejek áwladlardıń ekologik qáwipsizligi hám turaqlı rawajlanıwın táminlew ushın turistik jónelislerde tábiyatdan aqılǵa muwapıq paydalanıw, onı qayta tiklew hám qorǵawdan ibarat.

¹ Якубов У. Ш., Абдуллаев А. Г. " Рекрецион география асослари"- Т.: Фан ва технология, 2012.

² Iskenderov A.B., Uzaqbaev Q.K., Sharibaev A.M., Djanabaev I.B. “Turizm hám rekreaciylıq geografiya” páninen oqıw-metodikalıq qollanba. Nókis- 2009, 128 bet.

1980- jilda nemis futuristi Robert Yungk tárepinen "jumsaq turizm" atamasi payda boldi. 1983 jilda meksikalıq ekonomist-ekolog Gektor Ceballos-Lascurein "ekologik turizm" ("ekoturizm") atamasın usınıs etken. Onıń pikirinshe, ekologik turizm sayaxattıń tabiyattı húrmet qılıw menen birlesiwın ańlatadı.¹

Rawajlanğan mámleketlerde turizm kompleksli túrde rawajlanadı, ishki hám qabıl qılıw turizmnde balans boladı. Ishki turizm milliy turistik resurslardan únemli paydalanıw hám turizm industriyası hám infrastukturasın rawajlandırıwǵa járdem beredi.

ÁDEBIYATLAR DIZIMI:(REFERENCES)

1. Iskenderov A.B., Uzaqbaev Q.K., Sharibaev A.M., Djanabaev I.B. "Turizm hám rekreaciylıq geografiya" páninen oqıw-metodikalıq qollanba. Nókis- 2009, 128 bet.
2. Tuxliyev I.S., Xayitboyev R., Ibodullayev N.E., Amriddinova R.S. Turizm asoslari: O'quv qo'llanma – S.: SamISI, 2010- 247 b.
3. Usmanov M.R. Turizm geografiyasi: o'quv qo'llanma. —Samarqand, «SamDU», 2020. 281 b.
4. Tuxliyev I.S., Qudratov G'.X., Pardayev M.Q.; Turizmni rejalashtirish. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus tálim vazirligi, Samarqand iqtisodiyot va seivis instituti. - T.: Iqtisod-moliya, 2010. - 260 bet.
5. Якубов У. Ш., Абдуллаев А.Г. " Рекреацион география асослари"- Т.: Фан ва технология, 2012.
6. Egamberdieva L.Sh. "Ekoturizm". O'quv qo'llanma. Toshkent, 2021, 235 bet.
7. Xaitboyev R. "Ekoturizm asoslari". O'quv qo'llanma. Toshkent: 2018.-248 b.

Internet tarmaqlari:

www.google.uz

<https://www.unwto.org/>

¹ Egamberdieva L.Sh. "Ekoturizm". O'quv qo'llanma. Toshkent, 2021, 235 bet..